

МЕЛВІН ХІНІЧ,

*Лабораторія прикладних досліджень, Техась-
кий університет, Остін, Техас*

ВАЛЕРІЙ ХМЕЛЬКО,

Київський міжнародний інститут соціології

МАРІАННА КЛОЧКО,

університет штату Огайо, Меріон, Огайо

ПІТЕР ОРДЕШУК,

*Каліфорнійський технологічний інститут,
Пасадена*

Просторовий аналіз парламентських виборів-2006 в Україні

Abstract

Following the parliamentary election of 2006 and the protracted negotiations thereafter, Ukraine witnessed the formation of a coalition that undermined many of the gains seemingly won by the Orange Revolution with the reemergence of Victor Yanukovich as its Prime Minister. A critical element of this reemergence was the defection of Oleksandr Moroz to Yanukovich's Party of Regions, which, along with the Communists, formed a governing parliamentary coalition. Applying the methodology of spatial analysis of party positions to data from a nation-wide pre-election poll, we estimate the spatial positions of the leading parties and political personalities and as, on the basis of those estimates, whether Yanukovich's governing coalition should be deemed "inevitable" as dictated by formal theories of coalition formation or whether it best be described as a blunder on the part of President Yushchenko and his Orange Coalition partners.

Вступ

Вибори, причому з точки зору як результатів, так і процесу, є, мабуть, найважливішим елементом очікуваного, але дуже повільного переходу України до демократії західного зразка. Таким чином, щоб досягнути цей процес переходу, ми маємо зрозуміти історію виборів в Україні й те майбутнє, на яке ця історія вказує. Проте в пошуках такого розуміння слід враховувати, що існує стільки ж різних підходів до вивчення виборів та інтерпретації результатів спостережень, скільки кандидатів у виборчому бюлетені. Деякі підходи фокусуються на деталях — переказі подій, а також мотивів і стратегій ключових фігур. Інші підходи, наприклад базовані на статистичних звітах, передбачають з'ясування соціологічних і географічних корелятивів голосування, впливу окремих чинників на вибір виборця, характеру явки, масштабів фальсифікацій і формування в електораті певних прихильностей. У даній статті використовується саме другий принцип. Але замість запропонувати увазі читача деяку статистичну вижимку даних, ми звертаємося до парадигми, яку широко застосовують в інших царинах. Її мета — зробити вивчення виборів частиною загальної моделі, в рамках якої ми можемо зрозуміти не лише дії електорату, а й стратегічні сили, що стоять за спинами партійних лідерів і претендентів на державні посади, включно з тими силами, що можуть почати діяти після виборів, на етапі формування парламентської коаліції й законодавчого процесу.

Застосовувана нами парадигма має назву “просторова теорія виборів”, оскільки виходить з того, що різні критерії, згідно з якими електорат оцінює кандидатів і партії, можна подати в евклідовій системі координат, координати якої відповідають проблемам виборчої кампанії чи узагальненим (ідеологічним) критеріям. Тут передбачається, що представники електорату мають чітко визначені преференції в цьому просторі, причому преференції потенційного виборця знижуються мірою віддалення від деякого ідеалу, а політичні або програмні преференції кандидатів і партій також можна подати як точку в цьому просторі (класичні приклади див. у [1; 2]). Таким чином, найпростіше просторове відображення відповідає ситуації, коли окрема проблема (наприклад, ліберальний підхід чи консервативний, прореформістський чи антиреформістський, пронатовський чи антинатовський) характеризує електорально значимі преференції виборців і коли найбажаніший політичний вибір кожного члена електорату може бути відображений десь на лінії, яка позначає альтернативні позиції з цієї проблеми, де преференції виборця знижуються мірою віддалення від преферентного для нього чи неї ідеалу і де позицію щодо даної проблеми кожного кандидата чи партії можна відобразити подібним чином.

Ясна річ, немає підстав припускати, що окремою проблемою можна схарактеризувати будь-який електорат. З іншого боку, попри те, що діалогу виборчої кампанії можуть відповідати значно більше релевантних “реальних” проблем, цілком можливо, що преференції стосовно цих проблем настільки корелюють між собою, що одного виміру (для зручності назовемо його “ідео-

логією”) достатньо для відображення преференцій щодо всього масиву реальних проблем. При цьому виникає таке емпіричне питання: чи можна преференції електорату описувати як ідеологічні (одновимірні) або ж для опису преференцій і сприйняття електоратом кандидатів і партій потрібно кілька вимірів. До інших питань, на які можна відповісти лише емпіричним шляхом, належить таке: чи можливо, щоб вочевидь розрізнявані підмножини електорату (наприклад, мешканці Західної та Східної України), незважаючи на різні преференції, діяли у спільному просторі питань, або ж ці підмножини використовують різні критерії в оцінюванні кандидатів і партій і, відтак, зовсім по-різному оцінюють варіанти у виборчому бюлетені. Разом із тим нам потрібно оцінити загалом адекватність підходу, що розглядає електорат із різними преференціями в кожному вимірі багатовимірного координатного простору. Яка, наприклад, імовірність існування “валентної” проблеми, стосовно якої всі потенційні виборці мають однакові преференції, але розглядають кандидатів як таких, що мають стосовно неї різні позиції, скажімо, в тому випадку, коли всі вважають, що кандидат не повинен бути корупціонером, але вбачають суттєві відмінності між кандидатами за цією ознакою?

На щастя, існує методологія, що виявляє статистично правильні відповіді на такі питання, і тут, застосовно до парламентських виборів 2006 року в Україні, ми викладаємо результати застосування цієї методології для опрацювання даних, спеціально розроблених для наших цілей (докладніше опис методології див. у [2; 3; 4]). Якщо стисло, то наш аналіз концентрується на відповідях 1952 респондентів, опитаних безпосередньо перед тими виборами у передвиборчому опитуванні, проведеному Київським міжнародним інститутом соціології. У перебігу опитування було застосовано два набори запитань, що вимагали в підсумку по десять відповідей кожен. У першому наборі респондентам пропонували оцінити десять партій і блоків, що мали брати участь у майбутніх виборах, виходячи з такого запитання: *“Зараз я називатиму деякі партії та блоки, а до Вас у мене прохання — про кожну з цих партій чи блоків скажіть мені, як би Ви оцінили перемогу цієї партії чи блоку на виборах з точки зору майбутнього України — позитивно чи негативно, і якою мірою”*. Для оцінювання пропонувалися такі партії та блоки:

1. Блок Наталі Вітренко “Народна опозиція”	6. Народний блок Литвина
2. Блок “Наша Україна”	7. Партія “Віче”
3. Блок Юлії Тимошенко	8. Партія регіонів
4. Громадянський блок ПОРА–ПРП	9. Соціалістична партія
5. Комуністична партія України	10. Український народний блок Кос-тенка–Плюща

Передбачуваними варіантами відповідей (крім “важко сказати” і “немає відповіді”) були такі:

1. Це був би найкращий варіант	6. Це було б радше погано, ніж добре
2. Це було б дуже добре	7. Це було б погано
3. Це було б добре	8. Це було б дуже погано
4. Це було б радше добре, ніж погано	9. Це був би найгірший варіант
5. Почасти це було б добре, почасти погано	

Потім респондентів просили оцінити десять політичних діячів, відповідаючи на таке запитання: “Я називатиму імена деяких відомих політиків. Про кожного з них прошу Вас сказати, якою мірою Ви задоволені чи не задоволені діяльністю цього політика”. Для оцінювання були запропоновані такі політики:

1. Роман Безсмертний	6. Олександр Мороз
2. Наталя Вітренко	7. Петро Симоненко
3. Юрій Єхануров	8. Юлія Тимошенко
4. Володимир Литвин	9. Віктор Ющенко
5. Віктор Медведчук	10. Віктор Янукович

Запропонованими варіантами відповідей (крім “важко сказати” і “немає відповіді”) були такі:

1. Цілком задоволені
2. Майже цілком задоволені
3. Переважно задоволені
4. Більше задоволені, ніж не задоволені
5. Важко сказати точно: почасти задоволені, почасти — ні
6. Більше незадоволені, ніж задоволені
7. Переважно незадоволені
8. Майже цілком незадоволені
9. Зовсім незадоволені

Ці два набори запитань були використані в опитуванні за загальнонаціональною вибіркою із 2045 респондентів. Ясна річ, деякі респонденти не змогли оцінити якусь партію чи політичного діяча, а кілька партій і політичних діячів не були оцінені достатнім числом респондентів. Відповідно, всі оцінки блоку “Пора–ПРП” (533 респонденти, які відповіли “не знаю” або взагалі не дали відповіді), партії “Віче” (661) і Блоку Костенка–Плюща (614), а також Безсмертного (1004) і Медведчука (469) були виключені з дослідження. Респонденти, які зуміли розрізнити лише три чи менше партій і політичних діячів (наприклад, які поставили одній із партій оцінку 6, а решті чотирнадцяти партіям і політичним діячам — 1), також були викреслені, тож зрештою загальна вибірка скоротилася до 1952 осіб. Саме ця вибірка і є основою нашого аналізу.

Просторова теорія

Розглянемо такий вираз:

$$U(A) = K - (x_1 - a_1)^2 - M(x_2 - a_2)^2.$$

Якщо $M = 1$, а $a_2 = a_1$, ми отримуємо просто рівняння кола із центром у точці (x_1, x_2) та радіусом $U(A) - K$. Однак у просторовій теорії виборів $U(A)$ виражає корисність, що її представник електорату з ідеальною точкою x_1 з першої проблеми та x_2 — з другої проблеми пов'язує з кандидатом або партією A , котрі, як він вважає, посідають позицію a_1 з першої проблеми та a_2 — з другої. Своєю чергою, змінна M враховує імовірність того, що відносна важливість (помітність) цих двох проблем може бути різною. Таким чином, чим більшою є відстань між (x_1, x_2) і (a_1, a_2) , тим меншу корисність респондент пов'язує із кандидатом A .

Просторова теорія з таким відображенням проблем і преференцій розвивається в двох напрямках. Перший зосереджений на кандидатах (чи партіях) і розглядає стратегічні імперативи, що впливають на них, як функцію різноманітних екзогенних параметрів (наприклад, особливостей виборчого законодавства, як у випадках, коли результати визначаються в одномандатних округах чи за схемою пропорційного представництва) або, коли представники електорату не беруть участі в голосуванні, — як функцію корисності, котру вони пов'язують із найкращою альтернативою. Основні типи завдань тут — це визначення просторових положень, що їх кандидат спробує посісти як свої передвиборчі позиції, пошук стимулів чи перешкод для формування нових партій і суперництва їх з уже наявними та з'ясування, як кандидати могли б реагувати на недостатньо поінформований електорат (див., наприклад: [5]). Типи отриманих тут теоретичних результатів включають такі судження, як теорема про медіанного виборця, згідно з якою: якщо в одномандатному окрузі змагаються лише два кандидати (або партії) і якщо при цьому всі представники електорату голосують або якщо голосують не всі, але поінформованість їх достатня, тоді ці два кандидати опиняться на або біля лінії медіанної преференції стосовно кожної помітної передвиборчої проблеми. Суттєві обмеження такого результату, поза всяким сумнівом, очевидні, тож подальші дослідження розглядали кожне із зафіксованих допущень цієї “теореми”, наприклад, розглядаючи виборців, які недостатньо поінформовані, виборців, які вирішили не голосувати, вибори, на яких існує загроза появи кандидатів від третіх сил або де самі кандидати можуть намагатися приховувати свою позицію й маніпулювати непевністю виборця.

Другий напрям, на якому ми акцентуємо тут нашу увагу, намагається емпіричним шляхом оцінити адекватність такого відображення преференцій виборців у реальних виборах і оцінити значимі параметри у статистично обґрунтований спосіб. Звісно, в разі застосування цієї моделі електорату до даних дослідження необхідно ввести кілька допущень, три з яких є найважливішими. Перше: для оцінювання кожного кандидата всі виборці використовують ту саму позицію з обох проблем (з урахуванням певного

ступеня непевності чи похибки вимірювання). Друге: стосовно всіх респондентів застосовують однакову кількість вимірювань. Третє: помітність проблем однакова для всього електорату. Зрозуміло, що ці допущення можуть доволі легко порушуватися, якщо їх застосовувати до різнотипного населення. Таким чином, для оцінки застосовності цих допущень у разі будь-якого емпіричного використання їх необхідно проводити різнобічні тести.

Однаке навіть коли всі допущення виправдовуються, то, з огляду на багатоманітність параметрів, що містять (x_1, x_2) для кожного респондента, (a_1, a_2) для кожного кандидата чи партії, кількість проблем або критеріїв оцінювання і відносну важливість, M , кожного вимірювання, оцінювання їх — математично і статистично жакливе завдання. На щастя, нам не потрібно розглядати застосовувану нами складну статистичну методологію, оскільки її вже широко обговорено в інших працях, як і її застосування в різних країнах, включно з виборами у США, Німеччині, Великій Британії, Росії, Чилі, Туреччині й на Тайвані [2; 6; 7; 8; 9; 10]. Крім того, ця методологія застосовувалася і в Україні як щодо парламентських виборів 1998 року, так і щодо президентських 1999 року [11; 12]. Викладений у даній статті аналіз базується на ідентичній методології, й наші результати можна порівняти з отриманими в перебігу цих більш ранніх досліджень.

Перш ніж братися до обговорення цих більш ранніх результатів, слід зробити одне методологічне зауваження. Зокрема, формулювання придатної статистичної моделі для оцінювання значень параметрів вимагає, щоб модель була лінійною щодо параметра, котрий варіює для кожного респондента — стосовно ідеалу кожного респондента (x_1, x_2) . Зазначимо, що вираз для $U(A)$ після множення містить квадратичні члени x_1^2 та x_2^2 . Припустимо, втім, що ми обираємо одного кандидата (чи партію), скажімо B , і поміщаємо центр нашої системи координат (який у всіх випадках обирається довільно) у точці його (її) уявного положення у просторі. Іншими словами, припустимо, що $b_1 = 0$ і $b_2 = 0$. Тепер розглянемо вираз $U(A) - U(B)$:

$$U(A) - U(B) = K - (x_1 - a_1)^2 - M(x_2 - a_2)^2 - K + (x_1 - 0)^2 + M(x_2 - 0)^2.$$

У результаті спрощення отримуємо вираз $2x_1a_1 - a_1^2 + 2Mx_2a_2 - a_2^2$, який є лінійним за x_1 та x_2 . Отже, наша методологія вимагає, щоб перед її застосуванням ми обрали того чи того кандидата (або партію) і, для кожного респондента, відняли обране нами значення $U(B)$ з оцінок, які цей респондент дав усім іншим кандидатам (чи партіям).

Звісно, щоб такий спосіб центрування системи координат на конкретному кандидаті можна було застосувати до наявних даних, мають бути дотримані кілька допущень щодо структури статистичної похибки і щодо просторового подання преференцій. Якщо ці допущення задовольняються, тоді не має великого значення, якого кандидата або партію ми обираємо як B . Таким чином, якщо ця інваріантність дотримана, у нас є певні підстави вважати, що просторовий підхід можна застосовувати для опису виборів. З іншого боку, якщо оцінка просторового розташування кандидатів і ви-

борців виявляється надто чутливою до вибору центрального кандидата, ми змушені зробити висновок, що просторовий підхід або неадекватний, або на оцінювання респондентами кандидатів і партій справляє суттєвий вплив якийсь інший непросторовий критерій, такий як валентність запитання, проілюстрована раніше на прикладі корумпованості.

Попередні спроби просторового аналізу виборів в Україні

Обговорення валентних проблем і релевантності чи нерелевантності просторового підходу є доречним у контексті нашого розуміння новітньої політичної історії України, якщо повернутися до виборів 1998 року (парламентських) і 1999 року (президентських). Численні партії й політичні фігури, про які йшлося в наших попередніх спробах просторового аналізу виборів 1998 і 1999 років в Україні, наприклад, Рух і Аграрна партія, і такі кандидати в президенти, як Леонід Кучма, Ткаченко і Марчук, стали надбанням історії або не становлять тепер колишнього інтересу. Проте картина, отримана в результаті просторового аналізу цих виборів, дуже корисна, особливо в плані порівняння парламентських і президентських перегонів. Двома словами, картина просторового аналізу парламентських виборів 1998 року, власне, одновимірна, і цей вимір, що недивно, відповідав різним про- і антиреформаторським платформам партій-суперників, із Рухом на одному полюсі політичного спектра і Комуністичною партією — на іншому. Був і другий, але менш ясно виражений (у термінах відмінностей між партіями) вимір, що відповідав здебільшого проблемі відносин із Росією [13]. Рух, ясна річ, був найбільш націоналістичним з-поміж основних гравців, і цей другий вимір переважно визначався його позицією і позиціонуванням електорату, що його підтримував. Звісно, ставлення до Росії (що містилося у відповідях на певні запитання, наприклад: “Якими б Ви хотіли бачити відносини України з Росією?” із варіантами відповідей: (1) такими самими, як з іншими державами, — із закритими кордонами, візами, митницями; (2) Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами, із відкритими кордонами; без віз і митниць; (3) Україна і Росія мають об’єднатися в одну державу) корелювало з проблемою реформ і, у зв’язку з цим, у нашому аналізі його відносна виразність виявилася дещо згладженою. Втім, це була доволі важлива складова політичної мапи України і давала змогу розрізняти такі партії, як Рух і СДП. Таким чином, тоді, принаймні 1998 року, український електорат виглядав здебільшого одновимірним із деякими дозволеними стосовно Росії варіаціями, можливими серед тих, хто підтримував економічні реформи або, принаймні, не заперечував їх.

Складена на підставі нашої методології картина українського електорату практично не залежала від того, яку партію помістити в центр системи координат, що дало нам змогу впевненіше говорити про релевантність цієї методики та просторового підходу як способу дослідження виборчих перегонів. Понад те, розподіливши нашу вибірку респондентів

на дві групи, мешканців Західної та Східної України, ми отримали практично ідентичні просторові розташування кандидатів. Єдиною і цілком очікуваною відмінністю було те, що жителі Заходу набагато сильніше підтримували реформи (або, що те саме, Рух), аніж респонденти зі Сходу. Вочевидь іншу картину ми отримали на президентських виборах 1999 року [12]. По-перше, хоча відносне розташування Мороза, Симоненка, Вітренко, Марчука, Костенка і Ткаченка “мало суттєве значення” в тому плані, що Симоненко перебував на одному полюсі одного з вимірів, а Марчук поставав як його протилежність, Кучма завжди опинявся на екстремумі найбільш ясно вираженого виміру. По-друге, хоча просторові розташування респондентів зі Сходу були в чомусь схожими з розташуваннями мешканців Західної України, рівень цієї схожості був значно нижчим, ніж у 1998 році. По-третє, якщо 1998 року обчислені точки ідеалу респондентів були порівняно рівномірно розподілені в проблемному просторі й не групувалися на якійсь окремій партії, то у 1999 році респонденти групувалися навколо того чи того кандидата, а це свідчило про те, що значна кількість респондентів схилилася до того, щоб одного кандидата оцінювати високо, а решту — низько, без жодного проміжного переходу. Зрештою, характер обчислюваного просторового розташування у своїх деталях виявився куди чутливішим до вибору кандидата *В* (оцінки якого віднімаються з усіх інших). Усе це назагал засвідчувало, що 1999 року просторове відображення електорату України було набагато менш задовільним, ніж у 1998 році.

Цей висновок не можна назвати зовсім несподіваним, принаймні для країни з перехідною демократією. Формування політичних партій у разі, якщо воно не контролюється авторитарними й недемократичними способами, як це відбувається в сучасній Росії, зазвичай веде за собою процес формування коаліції еліт із подібними умонастроями, коли прихильники реформ або ті, чия політична база підтримує реформи, радше об'єднуються між собою електорально під спільною партійною вівіскою, ніж із носіями протилежних поглядів на нагальні проблеми. Понад те, неавторитарні партії намагаються залучити виборців своєю особливою політичною платформою і передвиборчими обіцянками, такими як, у випадку України, надання чи ненадання російській мові статусу державної або курс на інтеграцію у військовій структурі НАТО. Навпаки, на президентських виборах у перехідних демократіях усі або деякі з основних претендентів (у даному разі Кучма) часто не пов'язані з якоюсь конкретною партією або чітко ідентифікованою ідеологією і протистоять не за ставленням до конкретних проблем, а на особистісних засадах або апелюючи до валентних проблем (наприклад, “мої суперники корумповані, а я ні”). У цьому разі парламентські вибори набагато більше задовольняють допущенням просторового відображення, ніж президентські. Це виявилось в Україні у 1998 і 1999 роках. Але зараз, більш ніж будь-коли в історії України, — ба навіть історії будь-якої із пострадянських країн, — ключові політичні фігури електорального ландшафту України, включно з президентом, тісно пов'язані з політичними партіями. Звідси постає питання, чи помічає і чи добре розуміє цей зв'язок електорат.

Деякі попередні дані

Перш ніж братися до нашого аналізу виборів-2006, корисно спочатку розглянути деякі спільні властивості наших даних. Попервах розглянемо розподіл результатів за типами партій і кандидатів після виокремлення групи основних претендентів (“Наша Україна”, Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Ющенко, Янукович і Тимошенко) і менших, менш значних партій, блоків і політичних фігур (Блок Вітренко, Блок Литвина, Комуністична партія України, СПУ, Вітренко, Єхануров, Литвин, Симоненко і Мороз). Рисунок 1 демонструє співвідношення часток нашої спільної вибірки із 1952 респондентів, які дають різні оцінки цим двом групам, і виявляє суттєве розмежування у політичній сфері України. Зокрема, розподіл оцінок по першій групі, тобто стосовно основних конкурентів, вочевидь бімодальний, тоді як по другій групі, крім великої кількості респондентів, які оцінили ці партії й політичні фігури найменшим можливим балом 1, він унімодальний.

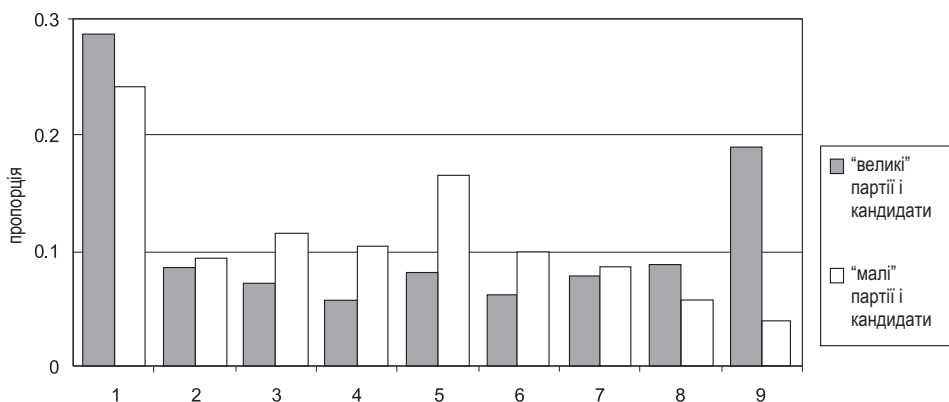

Рис. 1. Розподіл результатів залежно від типів партій і кандидатів

Ця відмінність має просте пояснення: жоден із основних претендентів не розглядається як помірна альтернатива і респонденти в загальному випадку схильні оцінювати їх або дуже високо, або дуже низько. Лише 20% респондентів, які оцінили ці партії та політичні фігури, оцінили їх на 4, 5 чи 6 балів, тоді як у разі малих партій, блоків і ототожнюваних з ними фігур середніми балами їх оцінили 36% респондентів. Таким чином, доволі певно видно: якщо компроміс між електоральними партіями й існує, то між трьома основними претендентами він відсутній. Цю різницю в розподілі оцінок за типами, мабуть, краще видно на рисунках 2а і 2б, що зображують розподіл оцінок Тимошенко, Ющенка і Януковича (2а) та Єханурова, Литвина і Мороза (2б). Оцінки, відображені на рисунку 2а, явно відповідають кандидатам, котрі сприймаються сумарним електоратом як такі, що репрезентують ту чи ту крайність просторового виміру, в якому більшість респондентів самі розташовані на крайніх позиціях. Рисунок 2б, навпаки, відповідає кан-

дидатам, які сприймаються як такі, що посідають більш центристські позиції, але через поляризацію або відчуженість електорату все одно отримують надмірну частку низьких (цілком негативних) оцінок.

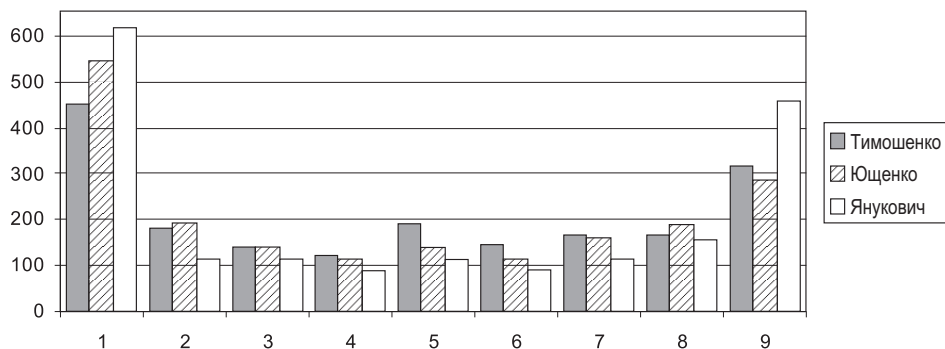

Рис. 2а. Розподіл результатів, "великі" кандидати

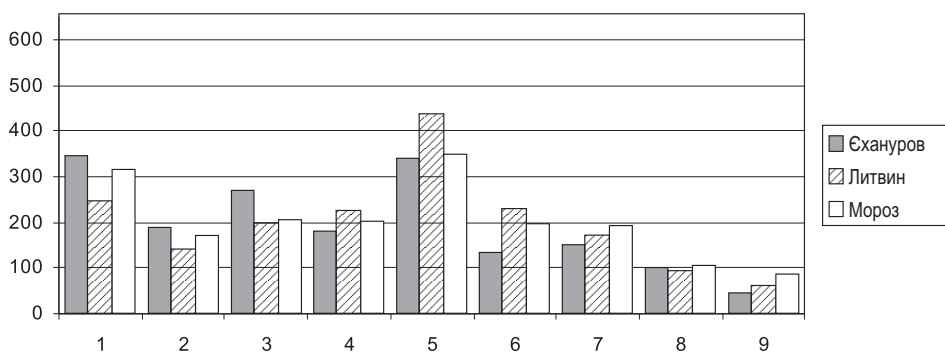

Рис. 2б. Розподіл результатів, "малі" кандидати

Питання щодо поляризації українського електорату можна розглядати й іншим методом — обчислювати, відповідно до наших даних, хто міг би перемогти за попарного змагання. Чи є така партія, яка в змаганні один на один перемагає кожну з інших? (Нічийними результатами ми нехтуємо, позаяк, за небагатьма винятками, значна кількість респондентів не знайшла суттєвих відмінностей між будь-якими двома окремо взятими партіями.) Відповідь на це запитання: так, така партія є, і це Блок Юлії Тимошенко. Цифри наведено у таблиці 1. Дивлячись на неї, ми бачимо: якщо, наприклад, Блок "Наша Україна" протистоїть один на один, скажімо, Партії регіонів, він програє (дуже незначно) із негативним балансом у 69 голосів. Якщо ж, прирізом, Блок Литвина протистоїть Комуністичній партії, він лідирує із перевагою у 450 голосів. І лише в одному рядку кожен баланс позитивний, і він відповідає Блоку Тимошенко.

Таблиця 1

Переваги у попарних порівняннях

Політичні суб'єкти	Блок Вітренко	“Наша Україна”	Блок Тимошенко	КПУ	Блок Литвина	Партія регіонів	СПУ
Блок Вітренко	0	-129	-216	132	-213	-535	-296
“Наша Україна”	129	0	-163	220	-26	-70	-101
Блок Тимошенко	216	163	0	329	150	17	80
КПУ	-132	-220	-329	0	-457	-481	-417
Блок Литвина	213	26	-150	457	0	-120	-110
Партія регіонів	535	70	-17	481	120	0	73
СПУ	276	101	-80	417	110	-73	0

За винятком того, що, згідно з нашими даними, попередня перевага Блоку Тимошенко над Партією регіонів становить лише 17 голосів (0,7% вибірки навряд чи є статистично значимою величиною), може, втім, видатися дивним, що, відповідно до наших передвиборчих даних, цей блок виявився переможцем у смислі Кондорсе, на тлі найбільшої електоральної підтримки, отриманої в результаті Партією регіонів (понад те, слід також мати на увазі, що ми тут не враховуємо ймовірності того, що прихильники тієї чи тієї партії або кандидата справді проголосують). Однак пояснення цього, знову ж таки, достатньо просте і зводиться до тієї преференції, що її віддають одному із цих двох суперників ті, хто за звичайних умов голосував би за іншу партію чи блок. Наприклад, з-поміж 185 респондентів, що дали СПУ оцінку у 9 чи 8 балів, 20 не бачили різниці між блоком Тимошенко і Партією регіонів, 33 вище оцінювали Партію регіонів, а 132 — Блок Тимошенко. Отже, за попарного порівняння ставлення найнепохитніших прихильників СПУ до Блоку Тимошенко і Партії регіонів БЮТ виграє із перевагою у 99 голосів наших респондентів.

Однак перш ніж ми, виходячи з наших даних, оголосимо Тимошенко переможцем, необхідно відзначити, що Партія регіонів також є практично переможцем у смислі Кондорсе, “програвши” тільки Блоку Тимошенко. Те, що ми маємо двох майже переможців у смислі Кондорсе, котрі сприймаються як антагоністи, безумовно, слугує ще одним виявом розколотості українського електорату. Заслужують пояснення ще два моменти в таблиці 1. По-перше, слід наголосити сумний результат КПУ Петра Симоненка. Будучи на попередніх виборах основним конкурентом партій, що виступали за реформи, КПУ перетворилася на партію, не здатну домогтися переваги ні над ким. По-друге, і це слід мати на увазі впродовж усього нашого аналізу, треба відзначити, що Соціалістична партія Олександра Мороза, принаймні у березні, також була майже переможцем у смислі Кондорсе, поступившись лише 79 голосами Блоку Тимошенко і 78 — Партії регіонів, що приблизно дорівнює 4% нашої вибірки. “Наша Україна” програє всім партіям і блокам, крім Вітренко і комуністів (зазнавши найвідчутнішого програшу із негативним балансом у 163 респонденти Блоку Тимошенко), а Блок Вітренко програє усім, крім комуністів. Таким чином, незважаючи на підсумкове четвер-

те місце на виборах, СПУ, принаймні відповідно до наведених тут попередніх оцінок, у березні виглядала стратегічно сильнішим гравцем, ніж видно із результатів виборів.

Вихідне просторове відображення

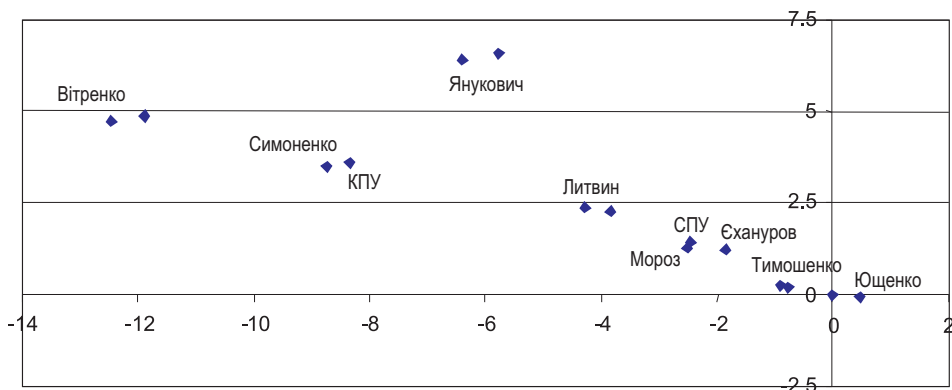

Рис. 3а. Уся вибірка, центр = “Наша Україна”

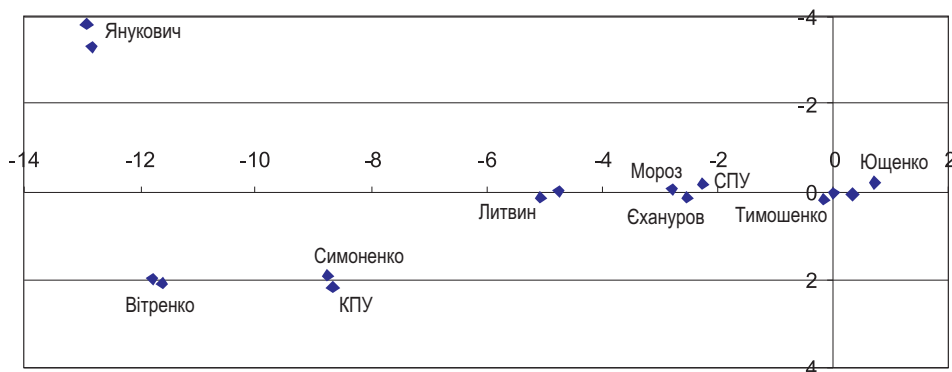

Рис. 3б. Уся вибірка, центр = Блок Юлії Тимошенко

Перш ніж перейти до наступного етапу нашого аналізу, слід вказати на неоднозначність, властиву будь-якому відтворенню просторових позицій. Незалежно від форми, багатовимірне метричне шкалювання оцінює *відносне* положення кандидатів і виборців у виокремлюваних вимірах. Таким чином, якщо при одному виокремленні кандидат чи партія можуть перебувати в позитивній частині виміру, а при іншому — в негативній, обидві ці оцінки можуть бути рівнозначними, оскільки жодному з вимірів не відповідають натуральні позитивні та негативні значення чисел. Розгляньмо рисунки 3а і 3б. На рисунку 3а показано виокремлення позицій кандидатів після вираховування результату “Нашої України” з усіх інших (тобто позиція “Нашої України” обрана як точка (0; 0)), тоді як на рисунку 3б як точку відліку обрано Блок Тимошенко. Відзначимо, проте, що на рисунку 3б вертикаль перевернено, щоб рисунки виглядали схожими. Справді, два рисунки практично ідентичні, принаймні в тому, що стосується взаємного розташування Віт-

ренко та її блоку, Симоненка і КПУ, Литвина і його блоку, Мороза і Соціалістичної партії, Тимошенко та її блоку, Ющенка та “Нашої України”. Лише Янукович і Партія регіонів зсуваються відносно всіх інших залежно від того, кого ми обираємо як точку відліку, хоча в обох випадках вони опиняються ближче до Вітренко і Симоненка, ніж решта партій і політиків.

Насправді ми вважаємо, що цей зсув зумовлений, значною мірою, деякою кореляцією між помилками оцінок основних конкурентів на виборах (також цілком можливо, що це не так “зсув” Януковича і Партії регіонів, як відносна нестабільність оцінок Вітренко, її блоку, Симоненка і КПУ). Показана на рисунку 4 множина оцінок, де за точку відліку прийнято одну із більш центристських (і менш конкурентоспроможних) альтернатив, Єхануров, видається більш стабільною. Рисунок 4 фактично може бути значною мірою відтворений, хоч би яку із більш центристських (й електорально менш конкурентоспроможних) партій чи особистостей ми беремо. А саме, ми виявляємо, що виокремлювані позиції “вишиковуються” в лінію із Януковичем і Партією регіонів на одному її кінці та “Нашою Україною” і Ющенком на протилежному кінці. Крім того, як видно з рисунка 4, зберігається відносно компактна кластеризація оцінок Ющенка, Тимошенко і Мороза (і відповідних партій) поряд із куди більшою дисперсією оцінок Януковича, Вітренко і Симоненка (і відповідних партій).

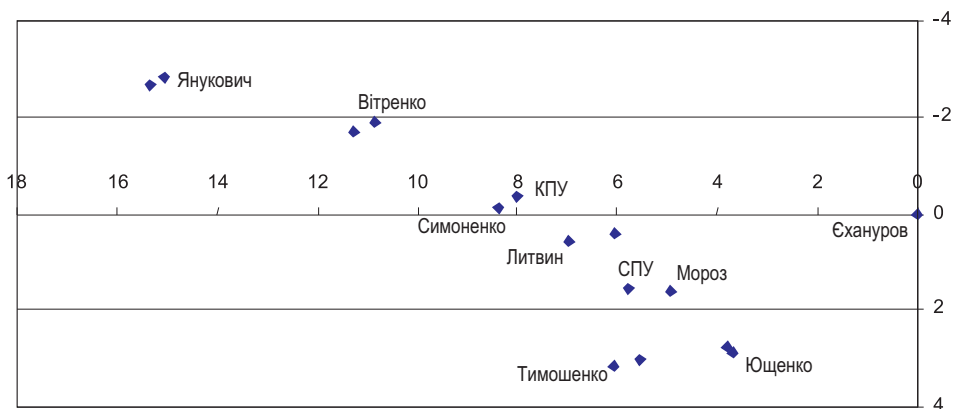

Рис. 4. Уся вибірка, центр = Єхануров

У цих виокремлених позиціях простежується ще одна важлива і стала закономірність. Партії (чи блоки) і ті, хто найтісніше й формально із ними пов'язаний, практично бездоганно об'єднані у пари. Це, звісно, закономірно, коли блок має чітсь ім'я, але український електорат також чудово розуміє, хто пов'язаний із “Нашою Україною”, СПУ, Партією регіонів і КПУ. Таким чином, за доби, коли електоратам часто приписують помилки, неувважність до політики або просто непоінформованість, електорат України виявляється навдивовижу добре поінформованим стосовно політичних партій та політичних еліт, що їх очолюють.

Останньою закономірністю, що далася тут взнаки і варта згадування, є взаємне розташування партій і пов'язаних із ними політичних фігур як функція від загального положення кожної із пар. Одне слово, якщо ми

уважніше придивимося до виокремлених позицій, показаних на рисунках За, Зб і 4 (і до всіх інших, які ми розглядаємо як функцію від обраної нами точки відліку), то побачимо, що Янукович зазвичай посідає позицію лівіше від Партії регіонів, тоді як Ющенко перебуває справа від “Нашої України”. Іншими словами, два основні претенденти на посаду президента на виборах 2004 року розглядаються електоратом як дещо (тобто найменшою мірою) більші крайності, ніж партії, що їх вони підтримують або очолюють на парламентських виборах. Решта аналізованих тут персоналій і партій, навпаки, не демонструють такої сталої закономірності. Тобто очевидно, що респонденти розглядали двох суперників на президентських виборах 2004 року як більш крайніх (або принаймні давали їм у середньому більш крайні оцінки) порівняно не тільки з іншими персоналіями чи партіями, а й із партіями, що з ними асоціюються.

Схід проти Заходу

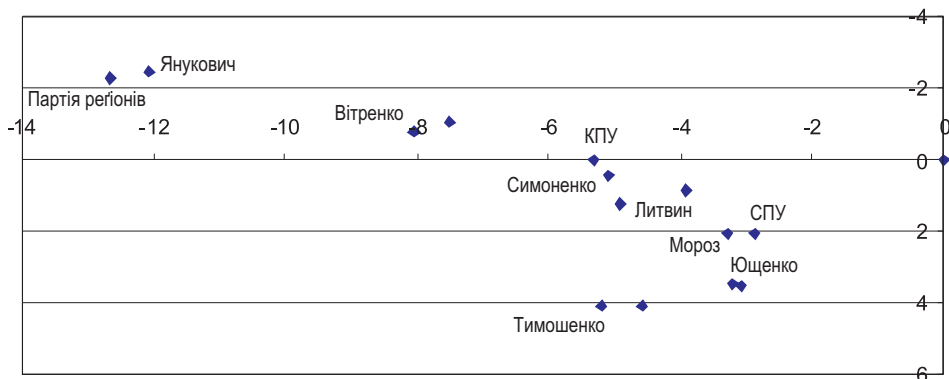

Рис. 5а. Західні респонденти, центр = Єхануров

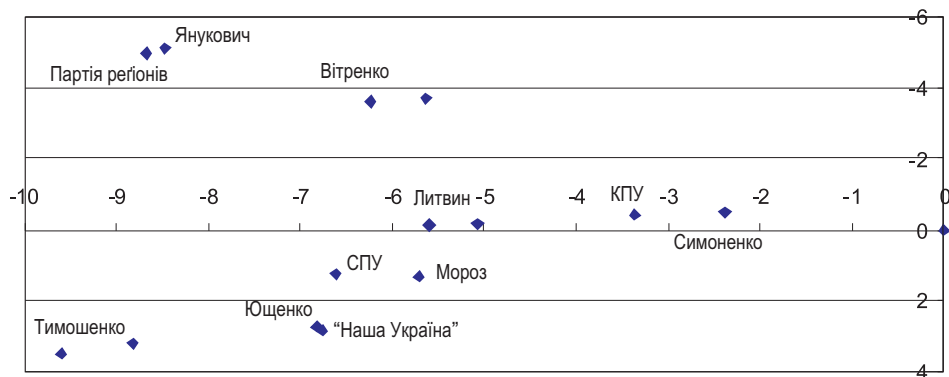

Рис. 5б. Східні респонденти, центр = Єхануров

Наша методологія передбачає, що попри різні просторові переваги, всі респонденти у вибірці розглядають кандидатів у тому самому просторі в тих самих позиціях один щодо одного з точністю до деякої випадкової складової статистичної похибки. Така методологія може призвести до спо-

творених і навіть безмістовних висновків, якщо є специфічні відмінності у сприйнятті, особливо якщо ці відмінності корелюють із перевагами. А в Україні можливість такої варіації, що корелює із регіоном і, відтак, із вибором партії і кандидата, є самоочевидною. У 1998 році таких кореляційних відмінностей сприйняття не спостерігалось, але 2006 рік приніс нам політичний сценарій, в якому виразився конфлікт між Сходом і Заходом, або “помаранчевими” і “біло-блакитними”. Щоб перевірити, чи існує якась кореляція у сприйнятті, ми можемо розподілити нашу вибірку респондентів на дві приблизно рівні частини — тих, хто живе в регіонах, де перше місце за підсумками голосування посіли “Наша Україна” чи Блок Тимошенка, і тих, у чийх регіонах перемогла Партія регіонів. Звісно, ми маємо визнати, що за меншої вибірки виокремлені просторові положення можуть відзначатися більшими похибками. Однак розглянемо рисунки 5а і 5б, що демонструють виокремлені просторові розташування, коли позицію Єханурова обрано як точку відліку, причому рисунок 5а відповідає Західній Україні, а 5б — Східній.

Рисунки не виглядають ідентичними. Зокрема, у Східній Україні позиції Тимошенко та її блоку, поряд із Ющенком, “Нашою Україною”, Морозом і СПУ, “витягнуті” (або вигнуті) вліво так, що Тимошенко і її блок у горизонтальному вимірі майже повторюють позицію Януковича. З іншого боку, рисунок 5а багато в чому нагадує просторові позиції, показані на рисунку 4. Це “витягування” може мати два пояснення. По-перше, можливо, що, зокрема, Тимошенко сприймається респондентами Східної України не так, як жителями Західної. По-друге, це може бути також просто наслідком скорочення розміру вибірки при тому, що виокремлювані позиції менш стабільні. Хоча перш ніж розглянути таку можливість, нам слід звернути увагу на спільні риси рисунків 5а і 5б, найважливішою з яких є те, що в обох випадках Мороз і його партія розташовані ближче до Блоку Тимошенко і “Нашої України”, ніж до Партії регіонів чи Блоку Вітренко. Однак перш ніж ми спробуємо розпізнати ще якісь подібні або відмінні риси, звернімося до рисунків 6а і 6б, що демонструють виокремлення просторових позицій для Заходу і Сходу в тому випадку, коли за точку відліку обрано Комуністичну партію Симоненка. Тут ми бачимо дві практично ідентичні сукупності оцінених позицій, і лише в горизонтальному вимірі ми можемо виявити якісь відмінності (наприклад, розташування Януковича і Партії регіонів праворуч від Вітренко та її блоку на рисунку 6б і протилежне — на рисунку 6а). У такому випадку можна припустити, що відмінності між рисунками 5а і 5б виникають, як ми вже припускали раніше, внаслідок немодельованих особливостей структури похибок оцінок для Тимошенко та її блоку, що перешкоджають коректному результату у разі вибору за точку відліку позиції одного із зазначених вище претендентів і починають активно виявлятися в разі зменшення розміру вибірки.

Проте ця варіативність у горизонтальному вимірі не виявляється у вертикальному вимірі виокремленого простору. У таблиці 2 наведено впорядкування кандидатів, відображене на рисунках 5а, 5б, 6а і 6б, спроекційоване на цей вимір, і чітко видно, що їхній порядок залишається практично незмінним, незалежно від того, кого ми обираємо як точку відліку і яку з підвиборок, Східну чи Західну, ми розглядаємо.

Рис. 6а. Західні респонденти, центр = КПУ

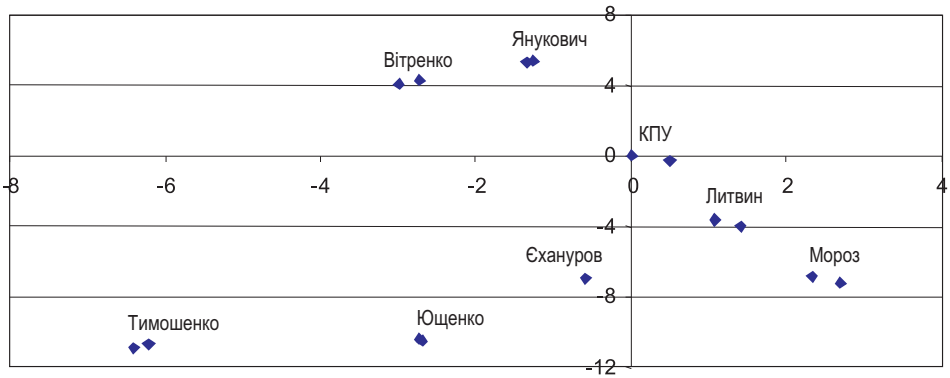

Рис. 6б. Східні респонденти, центр = КПУ

Таблиця 2

Порядок партій і політичних лідерів у вертикальному вимірі

Рис. 5а	Рис. 5б	Рис. 6а	Рис. 6б
Янукович	Янукович	Партія регіонів	Янукович
Партія регіонів	Партія регіонів	Янукович	Партія регіонів
Вітренко	Вітренко	Вітренко	Вітренко
Блок Вітренко	Блок Вітренко	Блок Вітренко	Блок Вітренко
Єхануров	Симоненко	Симоненко	КПУ
Симоненко	КПУ	КПУ	Симоненко
КПУ	Литвин	Блок Литвина	Блок Литвина
Литвин	Блок Литвина	Литвин	Литвин
Блок Литвина	Єхануров	СПУ	СПУ
Мороз	СПУ	Мороз	Єхануров
СПУ	Мороз	Єхануров	Мороз
“Наша Україна”	Ющенко	Блок Тимошенко	Ющенко
Ющенко	“Наша Україна”	Тимошенко	“Наша Україна”
Тимошенко	Тимошенко	“Наша Україна”	Тимошенко
Блок Тимошенко	Блок Тимошенко	Ющенко	Блок Тимошенко

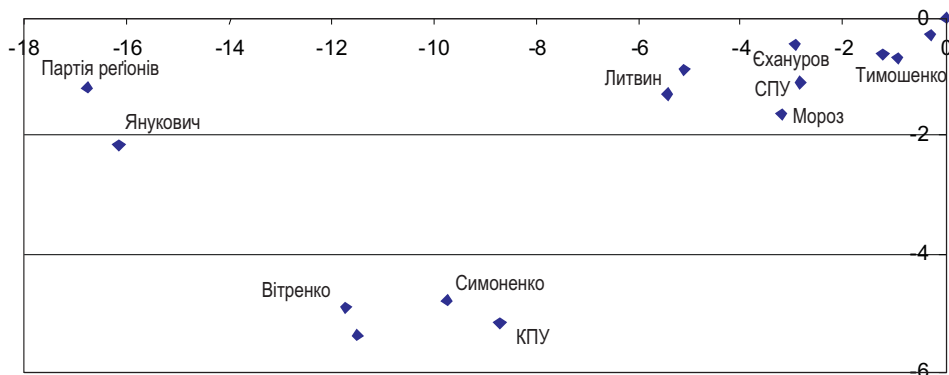

Рис. 7а. Західні респонденти, центр = Ющенко

Рис. 7б. Східні респонденти, центр = Ющенко

Красномовніше зіставлення Сходу і Заходу демонструють рисунки 7а і 7б, де як точку відліку обрано позицію Ющенка. Спершу зазначимо, що, за винятком деяких відхилень у випадку кластера партій, пов'язаних із Тимошенко, Морозом, Литвиним та Ющенком, усі рисунки практично ідентичні. Це дає підстави вважати, що хоча Східна і Західна Україна віддавали перевагу різним кандидатам і партіям, вони багато в чому однаково уявляли собі взаємне розташування партій. По-друге, зверніть увагу на те, що коли ми повернемо обидві фігури на 90 градусів, взаємне розташування партій, блоків і кандидатів у вертикальному вимірі буде таким самим, як наведено у таблиці 2 (зауважимо також, що приблизно таке саме розташування партій спостерігається вздовж вертикальної осі на рисунках 3а і 4 і вздовж горизонтальної — на рисунку 3б). Останньою спільною рисою картин, що відображені на рисунках 5а і 5б і різко контрастують з рисунками 7а і 7б, є відносно тісне розташування позицій Тимошенко, Мороза, Литвина, Ющенка і відповідних партій порівняно з Януковичем, Вітренко, Симоненком та їхніми партіями. Таким чином, виборці як Східної, так і Західної України в середньому сприймали Януковича, Вітренко і Симоненка як чітко розрізніювані (проміжки між їхніми позиціями вказують на те, що значне число респондентів оцінювали їх і їхні партії по-різному), але схилилися до того, щоб

вважати Тимошенко, Мороза, Ющенка та їхні партії (і, меншою мірою, блок Литвина) “одного поля ягодами”. У такому випадку коректним видається висновок, що географічно Україна поділяється не через відмінності у сприйняттях відносних позицій кандидатів і партій, а власне (і це, мабуть, куди важливіше) через преферування альтернатив, пропонованих для вибору. Понад те, хоча український електорат може віддавати перевагу Тимошенко та її блоку перед Ющенком і “Нашою Україною” (або навпаки), ці варіанти здебільшого сприймаються як взаємозамінні. Однак не просліджується аналогічної тенденції сприймати Симоненка, КПУ або Вітренко та її блок, з одного боку, і Януковича і Партію регіонів — з іншого, як взаємозамінні.

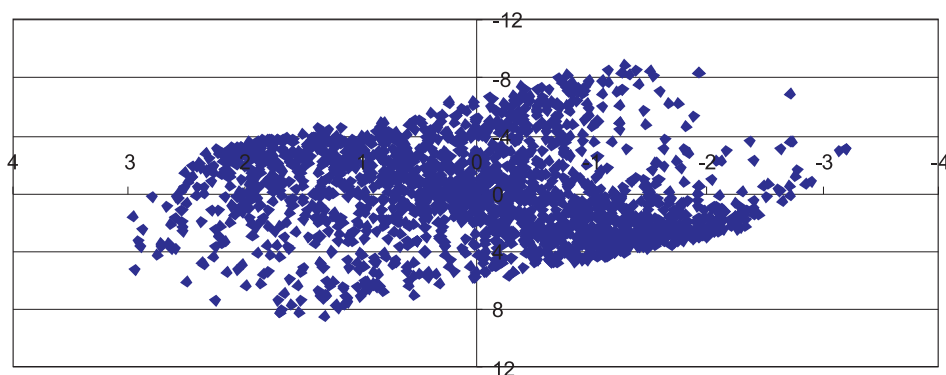

Рис. 8. Оцінні ідеали, повна вибірка, центр = Єхануров

Наші дані свідчать також про чітко фіксований регіональний характер українського електорату. Одне слово, на рисунку 8 показано оцінні ідеали нашої повної вибірки, де оцінку Єханурова взято як точку відліку (тому осі повернені так, щоб відповідати виокремленим просторовим позиціям, показаним на рисунку 4). Порівняно щільніший фрагмент цієї хмари ідеалів, що простирається на рисунку з північного заходу на південний схід, відповідає назагал лінійному розташуванню позицій партій і кандидатів, наведених на рисунку 4, тоді як дисперсія від цієї лінії являє собою результати застосування нашої методології, що дає партіям і кандидатам такі оцінки, які не цілком узгоджуються з їхнім простим лінійним порядком. Однак рисунок 8 ніяк не вказує на регіональні відмінності всередині України. Ці відмінності зображені на рисунках 9а і 9б, де наші респонденти згруповані за чотирма категоріями: Захід, Центр, Південь і Схід України. І, зрозуміло, саме тут ми бачимо чітку відмінність у позиціях респондентів. Просування вгору і вліво, що спостерігається мірою переміщення із Заходу до Центру, на Південь і на Схід, можна звести до певної послідовності середніх оцінних ідеалів, що чітко показує монотонність в обох вимірах.

	Вимір 1	Вимір 2
Захід	-0,86	1,97
Центр	-0,14	1,56
Південь	0,38	-1,14
Схід	0,59	-2,69

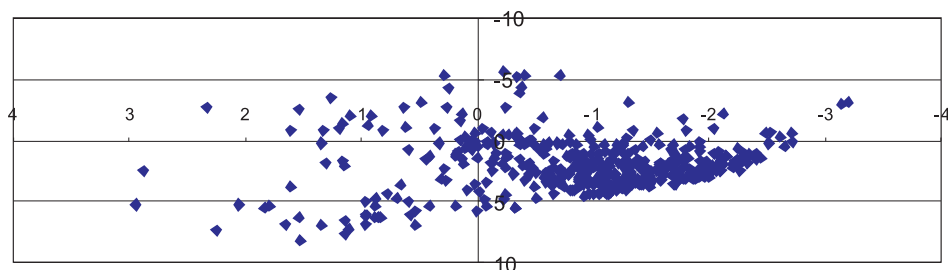

Рис. 9а. Оцінні ідеали, Західні регіони, центр = Єхануров

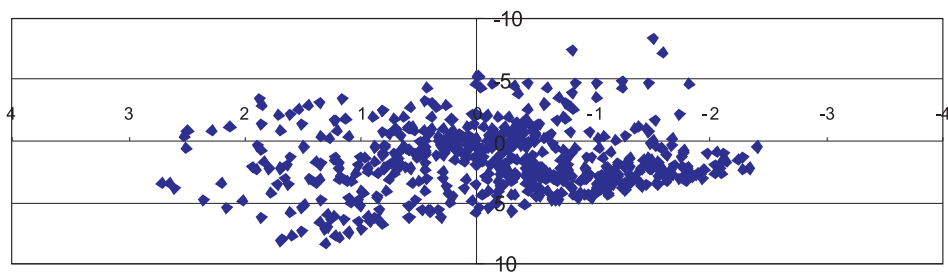

Рис. 9б. Оцінні ідеали, Центральні регіони, центр = Єхануров

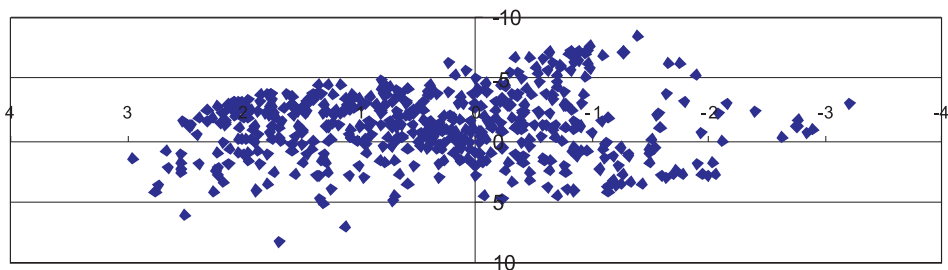

Рис. 9в. Оцінні ідеали, Південні регіони, центр = Єхануров

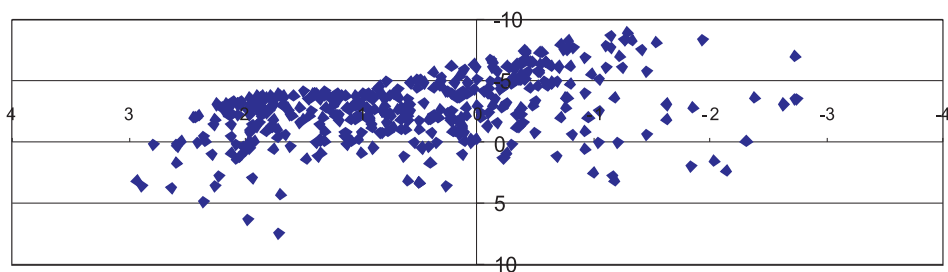

Рис. 9г. Оцінні ідеали, Східні регіони, центр = Єхануров

Висновки та просторові коаліції

Ми з'ясували, як змінилася структура політичної боротьби в Україні за період від 1998-го до 2006 року. Якщо у 1998 році ця боротьба здебільшого визначалася ставленням до реформ, то 2006 року вона базувалася на су-

перечностях між Сходом і Заходом, а Комуністична партія і Симоненко вже не є однією із крайностей політичного спектра. Проте з нашого аналізу випливає ще один важливий висновок, який полягає в тому, що внаслідок певних процесів і рішень, що виходять за рамки даної статті, лідери “помаранчевої революції” не змогли повною мірою скористатися плодами союзу, який, з точки зору електорату, був цілком природним. Незалежно від того, яку теорію просторових коаліцій ми застосовуємо до виокремлюваних тут позицій партій (див., наприклад, [14]), центральною виявляється одна партія й одна політична фігура — СПУ і Мороз. Приміром, на рисунку 4 просто видно, що без участі СПУ не існувало життєздатної коаліційної більшості. Понад те, якщо припустити, що найімовірнішою коаліцією є та, що мінімізує відмінності в політиці, очікуваній від партій-членів, тоді такою коаліцією мало б стати об’єднання {“Наша Україна”, Блок Тимошенко, СПУ}. У цій ситуації на будь-яких переговорах СПУ і Мороз мали незрівнянну перевагу. Посідаючи позицію в просторі між Тимошенко і “Нашою Україною” — з одного боку і комуністами та Партією регіонів — з іншого, СПУ Мороза могла витягти з будь-якої коаліції куди більший зиск, ніж дозволяла б кількість отриманих місць у парламенті. Хоча все це зараз — надбання минулого, легко було передбачити (тепер “післябачити”) таке: якщо “Наша Україна” і Блок Тимошенко не зможуть належним чином оцінити стратегічну позицію СПУ, вона шукатиме союзників в іншому місці, зокрема у комуністів та “регіоналів”.

З огляду на взаємну просторову дисперсію об’єднання {СПУ, КПУ, Партія регіонів} як правлячої коаліції є спокуса передбачити такої коаліції неминучий розпад через внутрішні політичні розбіжності. Однак такий прогноз не підтверджується нашим аналізом. Як можна зробити висновок, що конфлікт персоналій та особисті інтереси (протилежні уявленням електорату й електоральним імперативам) перешкоджали створенню коаліції “Нашої України”, Блоку Тимошенко і СПУ, так само не можна стверджувати, що ці самі чинники не сприятимуть збереженню коаліції СПУ, КПУ та Партії регіонів. Слід також мати на увазі, що виокремлені нами просторові позиції ґрунтовані на сприйняттах електорату до виборів і до розпаду “помаранчевої коаліції”. Після цього уявлення могло змінитися таким чином, що об’єднання {СПУ, КПУ, Партія регіонів} виявилось б більш сталою коаліцією.

Література

1. Davis O.A., Hinich M.J., Ordeshook P.C. An Expository Development of a Mathematical Model of the Electoral Process // American Political Science Review. — 1970. — LXIV (2). — P. 426–48.
2. Enelow J., Hinich M.J. The Spatial Theory of Voting. — Cambridge, 1984.
3. Cahoon L., Hinich M.J., Ordeshook P.C. A Statistical Multidimensional Scaling Method Based on the Spatial Theory of Voting // Wang P.C. (ed.). Graphical Representation of Multidimensional Data. — N.Y., 1978.
4. Cahoon L., Hinich M.J. A Method for Locating Targets Using Range Only // IEEE Transactions on Information Theory. — 1976. — 22(2). — P.217–225.

5. *McKelvey R.D., Ordeshook P.C.* Information, Electoral Equilibrium and the Democratic Ideal // *Journal of Politics*. — 1986. — 48 (4). — P. 909–937.
6. *Dow J.* A Spatial Analysis of the Chilean Presidential Election // *Electoral Studies*. — 1998. — 17(1). — P. 61–76.
7. *Endersby J.W., Galatas S.E.* British Parties and Spatial Competition // *Public Choice*. — 1998. — 97 (3). — P. 363–382.
8. *Lin Tse-Min, Yun-Han Chu, Hinich M.J.* Conflict Displacement and Regime Transition in Taiwan: A Spatial Analysis // *World Politics*. — 1986. — 48 (4). — P. 43–81.
9. *Myagkov M., Ordeshook P.C.* The Spatial Character of Russia's New Democracy // *Public Choice*. — 1998. — 97 (3). — P. 491–523.
10. *Pappi F.U., Eckstein G.* Voters' Party Preferences in Multiparty Systems and their Coalitional and Spatial Implications // *Public Choice*. — 1998. — 97 (3). — P. 229–255.
11. *Hinich M.J., Khmelko V., Ordeshook P.C.* Ukraine's 1998 Parliamentary Elections: A Spatial Analysis // *Post Soviet Affairs*. — 1999. — 15 (2). — P.149–185; русск. и укр. перевод см.: Социология: теория, методы, маркетинг. — 1999. — № 1. — С. 59–77; № 2. — С. 21–43.
12. *Hinich M.J., Khmelko V., Ordeshook P.C.* Ukraine's 1999 Presidential Election: A Spatial Analysis // *Post Soviet Affairs*. — 2002. — 18 (3). — P. 250–269.
13. *McKelvey R.D., Ordeshook P.C., Winer M.* The Competitive Solution for N-Person Games Without Transferable Utility with an Application to Committee Games // *American Political Science Review*. — 1978.

Переклад з англійської Дмитра Гломозди